

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 2-726:2-773 (477.53) «17»

СІМ'Ї ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕНИКІВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ КИЇВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ У 60-Х РОКАХ ХVІІІ ст.: ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Віталій Дмитренко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36000, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: vitodmitrenko@mail.ru

Дослідження соціальної історії з позицій антропологічного підходу потребує вивчення демографічних характеристик, притаманних особі. Без них важко зрозуміти загальну динаміку соціальних змін. Природно, що створити портрет соціуму вдасться лише проаналізувавши демографічні показники на рівні мікроколективів, адже саме вони й створюють конкретну історичну спільність людей. На сьогодні ми можемо констатувати, що далеко не всі соціальні групи ранньомодерної України вивчені рівномірно. Такою малодослідженою, з позицій демографічного аналізу, спільнотою Гетьманщини ХVІІІ ст. є парафіяльні священники.

Серед сучасних досліджень, виконаних у рамках історико-антропологічної методики, виокремимо роботи Юрія Волошина, Ігоря Сердюка та Людмили Посохової [1]. Утім, зауважимо, що у них увага зосереджена переважно на міському духовенстві та не охоплює всієї території Гетьманщини. Подальший повномасштабний аналіз цієї спільноти неможливий, на нашу думку, без урахування регіональних особливостей і показників. Ось чому розробка демографічної проблематики на рівні парафіяльних священників окремих протопопій є актуальною.

Основною джерельною базою розвідки стали сповідні розписи. Це церковно-облікові документи в яких фіксували відвідування парафіянами сповіді та причастя. Згідно з указом 1737 року до них уписували усіх жителів населеного пункту незалежно від станової належності. Записи проводилися подвірною та посімейно і мали оновлюватися щорічно. Обов'язок вести сповідні розписи покладався на парафіяльних священників [14, с. 114-125].

За умов ідеального збереження ці документи дають змогу з'ясувати історико-демографічні показники священницьких родин і простежити динаміку змін у них. Утім, у силу низки обставин, не всі розписи збереглися. Тож закономірним є питання про репрезентативність отриманих за їхньою допомогою результатів.

Ми використали збережені сповідні розписи парафій Пирятинської протопопії, за 1758, 1764, 1765 та 1768 роки, які знаходяться у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області. Розписи 1758 р. містять дані про 30 священників, які представляють 22 церкви протопопії. Розписи 1764 р. зберігають інформацію щодо 9 священників, які репрезентують 5 церков. Розписи 1765 року розміщують відомості про 36 ієреїв з 26 церков. Розписи 1768 р. уміщують дані щодо 67 панотців з 44 церков.

Метою дослідження є історико-демографічний аналіз сімей парафіяльних священників Пирятинської протопопії 60-х років ХVІІІ ст. Відповідно до неї сформульовані наступні завдання:

- встановити шлюбний стан парохів;
- проаналізувати населеність сімей;
- дослідити статевіковіке співвідношення у родинях;
- обчислити вікову різницю у подружніх парах і встановити шлюбний вік для осіб даної групи.

Протопопія – церковно-адміністративний округ на які розподілялася єпархія. Її настоятель мав сан протопопа або ж протоієрея та призначався і підпорядковувався безпосередньо єпископу. Основною задачею функціонування протопопії було покращення управління єпархією та впровадження на місцях розпоря-

джень вищого церковного керівництва. Духовні правління, що діяли при протопопові, були покликані вирішувати конфлікти та проблеми серед місцевих священнослужителів.

Розміри протопопій, як і їхня кількість, не були сталими. Упродовж XVIII ст. вони неодноразово змінювалися. Загалом, станом на 1768 рік Київська митрополія поділялася на 23 протопопії серед яких значиться і Пирятинська [17, с. 19]. За підрахунками Оксани Прокоп'юк, у 1770 р., вона включала 65 церков з яких 2 були соборними і 63 – парафіяльними [17, с. 152].

Якщо виходити з максимальної кількості церков у протопопії за 1770 рік, поданої Оксаною Прокоп'юк, то кількість священників регіону мала б коливатися у межах 65-130 осіб. Умовна репрезентативна вибірка, необхідна для демографічних досліджень, як правило, становить 3% на сто досліджуваних осіб. У нашому випадку вона буде коливатися у межах від 1,9 до 3,9%. Найвні у нашому розпорядженні відомості дозволяють стверджувати, що статистична вибірка за даними 1758 році становить 23%, за показниками 1764 – 6,9%, 1765 – 27,6%, 1768 – 51,5%. Наведені вище цифри дозволяють говорити про репрезентативність інформації зі сповідних розписів для аналізу історико-демографічних процесів у родинах священників Пирятинської протопопії.

Виходячи з того, що питання співвідношення понять сім'я/родина та двір і домогосподарство в історичній науці є дискурсивними, ми окреслимо в якому сенсі вживаємо їх у дослідженні. Поняття родина та сім'я вживаються як синоніми. Під ними ми розуміємо осіб, які проживають разом, поєднані кровною спорідненістю та спільною життєдіяльністю (колективним веденням господарства, вихованням дітей, сукупним бюджетом) [11, с. 272]. При підрахунку кількісного складу родини ми не враховували осіб, які записані до двору священника, але не поєднані з ним кровними зв'язками. У той же час, якщо сини чи дочки перебувають у шлюбі, проте, мешкають в одному дворі з парохом, ми зараховували їх до його родини. У випадку, коли в одному дворі записано двох і більше ієреїв ми рахували їх як окремі родини навіть якщо вони пов'язані родинними зв'язками на кшталт батько – син, брат – брат чи тесть – зять.

У демографії шлюбний стан – один із найважливіших параметрів демографічного статусу особи. Під ним розуміють відношення індивіда до шлюбу. Відповідно до нього, людей поділяють на тих, які ще не перебували у

шлюбі, є одруженими/заміжними, овдовілих і розлучених [11, с. 26].

Станом на 1758 рік із 30 священників 25 (83%) були одружені, а 5 (17%) перебували у статусі вдівців. У 1764 році з 9 ієреїв 8 (89%) були одруженими та 1 (11%) був удівцем. У 1765 з 36 душпастирів 31 (86%) одружені, 5 (14%) вдівці. У 1768 році 55 (82%) священників перебували у шлюбі, а 12 (18%) були вдівцями. Осіб, які не перебували у шлюбі чи були розлучені, серед парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії не виявлено.

Тож одружені священники становили більшу частину у своїй соціальній групі. Їхня кількість коливається від 82 до 89% у той час як вдівців у межах 11-18% від загальної чисельності парафіяльних ієреїв. Першість одружених, як і відсутність серед них розлучених і неодружених осіб, пояснимо кількома чинниками. По-перше, можемо говорити про престижність шлюбу у ранньомодерному соціумі Гетьманщини. Для порівняння: у полковому місті Полтава у 1765-1766 роках одружені теж становили найбільшу частку жителів – 55%, а вдівців було 2,5% [2, с. 162, 164]. По-друге, до священнослужителів пред'являлися вимоги високої моральності та незаплямованої репутації. Шлюб, вочевидь, мав забезпечити те й інше в очах як мирян, так і церковного керівництва [17, с. 122].

Високий відсоток вдівців пояснюється тим, що цей статус був пожиттєвий у середовищі душпастирів, адже згідно 17-го Апостольського правила повторні шлюби були неприпустимими для пресвітерів і дияконів [17, с. 125]. Аналіз вікової структури удівців свідчить, що абсолютна їх більшість були старшими за 50 років. Виняток становить лише отець Леонтій Іванович Дучевський із села Кручі. За даними сповідного розпису 1758 р. йому виповнилося 37 років [3, арк. 1]. З дванадцяти вдівців, уписаних у розписи 1768 р. восьмеро були старшими за 60 років. Інші п'ятеро перебували у віковому діапазоні від 50 до 60 років. Тож можемо стверджувати, що панотці протопопії вдовіли переважно у віці 50-60 років і старше.

Для того, щоб проаналізувати населеність родин ми визначили середню кількість осіб у них. Так, 1758 року вона становить 4,7 осіб. Найбільше – 10 осіб – зафіксовано у родині Якова Матвієва – настоятеля церкви Верховних апостолів Петра і Павла у селі Короваїв [4, арк. 1]. Середня населеність священницьких родин у 1764 році – 6,4 особи. Максимальну чисельність, по 9 чоловік, спостерігаємо у родинах ієрея Федора Данилова – настоятеля

миколаївської церкви села Кохнівка [5, арк. 57] та вікарія Петра Мартинова з миколаївської церкви села Мокіївка [6, арк. 1]. Станом на 1765 рік середня населеність складає 5 осіб. Тут теж маємо дві родини з дев'яти осіб, що є максимальним показником. Це вже вищезгадана іерейська сім'я Федора Данилова та родина Андрія Захарієва з покровської церкви села Сасинівка [8, арк. 1]. Середня населеність іерейських родин станом на 1768 рік становить 4,8 осіб. Рекордсменом тут є Григорій Павлів з георгіївської церкви села Городвасилькова у сім'ї якого налічувалося 12 чоловік [9, арк. 1].

Отже, найменшу середню населеність родини у 4,7 особи спостерігаємо у 1758 році, а найбільшу – 6,4 особи – у 1764. Середня населеність іерейських сімей протопопії у 60-х рр. XVIII століття складає 5,2 осіб. Аналогічні обрахунки по трьох населених пунктах Полтавської протопопії за 1754 рік подають нам наступні результати: Нові Санжари – 5,1 особи, Маячка – 3,6, Китайгород – 4,3 [12, с. 13]. Отже, середня населеність становила – 4,3 особи. У десяти сільських парафіях Баришівської протопопії Переяславсько-Бориспільської єпархії станом на 1756 рік середня населеність іерейських родин була 4,4 особи [13, с. 141]. Отримані результати дозволяють зробити висновки про наявність спільної соціокультурної моделі сімейної поведінки, притаманної парафіяльним священикам цих протопопій.

Аналіз статевої структури родин парохів показує, що станом на 1758 рік чоловіки домінували у 13 сім'ях (44%), жінки у 10 (33%), рівновагу спостерігаємо у 7 сімействах (23%). Інформація з розписів 1764 р. дозволяє говорити про статеву рівновагу. Чоловіки переважали у 4 сім'ях (45%), жінок теж виявилось більше у 4 родинях (45%), а рівність маємо в 1 випадку (10%). За підрахунками з розписів 1765 р. першість чоловіків відзначаємо у 16 родинях (44%), жінок у 13 (36%), однакову чисельність в 7 (20%). У 1768 р. чоловіків було більше у 32 родинях (48%), жінок у 18 (27%), а рівність маємо у 17 (25%).

Отже, у родинях панотців Пирятинської протопопії переважають чоловіки – 65 сімей з 142. Це становить 45,8% від загальної чисельності. Жінки домінують у 45 сім'ях – 31,7%, рівновагу маємо у 32 випадках – 22,5%. Для порівняння, з 13 священицьких родин Баришівської протопопії перевагу жінок віднаходимо лише у трьох епізодах [13, с. 142]. Отримані результати відрізняються від статевої структури ранньомодерних міст Гетьманщини, адже

там спостерігається перевага жінок [2, с. 83].

Вікову структуру родин іереїв ми розглянули через визначення у них співвідношення між дорослими та дітьми. Зауважимо, що поняття дитина, точніше верхня вікова межа цієї групи, для ранньомодерного суспільства є неусталеними. Так, в Імператорському указі від 2 травня 1765 року зазначалося, що повноліття наступає з 18 років. Саме з цього віку передбачалося повне покарання за скоєний злочин [7, арк. 79-80]. З іншого боку, статева зрілість, тобто можливість укласти шлюб, також асоціювалася з кінцем дитинства. Церква, враховуючи такий підхід і спираючись на візантійську традицію, шлюбний вік для хлопців встановлювала з 15 років, а для дівчат з 13 [15, с. 159].

Ми у своїх підрахунках виходили з верхньої межі дитинства у 18 років. У той же час, якщо особі було менше, проте вона перебувала у шлюбі, то її зараховано до дорослих. Якщо ж людині було більше вісімнадцяти, але вона значиться у розписах як неодружена та записана дитиною у батьківській родині, то так її і пораховано.

Тож, у 1758 р. дорослі переважали у 17 родинях (57%), дітей було більше у 6 (20%), рівновагу спостерігаємо у 7 сім'ях (23%). Станом на 1764 р. дорослі становили більшість у 2 родинях (23%), діти у 4 (44%), порівну склалося співвідношення у 3 сім'ях (33%). У 1765 р. сімей, де домінували дорослі було 11 (30%), діти переважали у 17 (48%), рівність віднаходимо у 8 (22%). За розписами 1768 р. дорослі становлять більшість у 23 родинях (34%), діти у 37 (55%), рівновага у 7 (11%).

Отже, спостерігаємо перевагу дітей у родинях іереїв. Із 142 сімей вони становлять більшість у 64. Це 45% від загальної кількості. У той же час, дорослі домінують у 53 родинях, що дорівнює 37%. Такі цифри узгоджуються з результатами, отриманими іншими дослідниками [2, с. 91]. Тож можемо говорити про демографічну молодість, притаманну родинам іереїв досліджуваної протопопії.

Важливою складовою дослідження інститутів шлюбу та сім'ї є з'ясування вікової різниці подружжя та шлюбного віку. Отримані результати представимо у вигляді порівняльної таблиці (див. далі табл. 1).

Дані таблиці виразно ілюструють той факт, що чоловіки в іерейських подружніх парах були старшими за своїх дружин. Щодо вікової різниці, то спостерігаємо лідерство шлюбів, у яких вона перевищує 10 років. Найбільша вікова різниця зафіксована у родині Яреми Яко-

вліва – вікарія Покровської церкви міста Чорнухи. Він був старшим за свою дружину на 23 роки [10, арк. 1]. На другому місті йдуть шлюби з віковою розбіжністю у 6-10 років. Подружжя, де різниця менша 5 років у цій групі найменше. Лише у трьох випадках панотці та паніматки виявилися ровесниками.

Таблиця 1. Вікова різниця між чоловіками і дружинами

Різниця	1758		1764		1765		1768	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
ровесники	-	-	-	-	1	3,2	2	3,6
1 – 5	5	20	4	50	5	16,2	15	27,4
6 – 10	8	32	3	37	12	38,7	19	34,5
> 10	12	48	1	13	13	41,9	19	34,5
Усього	25	100	8	100	31	100	55	100
Середня різниця	9		4,4		8		7,4	

Натомість Юрій Волошин, дослідивши вікову різницю у сім'ях полтавчан, за Румянцевським описом 1765-1766 років, констатував, що там, навпаки, переважали пари з різницею у п'ять і менше років. Науковець відзначив високий відсоток пар, де подружжя були ровесниками. Він висловив думку, що така ситуація була типовою для міських жителів Гетьманщини та сусідніх регіонів [2, с. 168].

Отож бачимо, що підрахунки вікової різниці у родинах парохів Пирятинської протопопії розходяться з цими результатами. Пояснення такій особливості треба шукати у шлюбному віці парохів і з'ясуванні причин, які визначали його. За відсутності метричних книг вік вступу у шлюб ми обрахували за таким принципом – від віку панотців відняли вік старшої дитини зазначеної у розписі та ще один рік. Зрозуміло, що такі підрахунки не завжди достовірні, адже записана дитина не конче була первістком у сім'ї. Тож результати, коли у панотців перша дитина народжувалася після сорока років пояснимо недоліками джерел. Отримані результати представимо у вигляді порівняльної таблиці (див. табл. 2).

Дані таблиці демонструють високий відсоток ієреїв, які уклали шлюб після 25 років. Він коливається у межах від 78% до 88%. Середній же вік одруження становить 29-30 років.

Цей факт пояснюється особливостями «працевлаштування» ієреїв. Обіймання місця

пресвітера потребувало від претендента певного рівня освіченості. У 60-х роках XVIII ст. церковне керівництво приділяло велику увагу освітньому рівню майбутніх парохів. Зокрема, у посланні Київського митрополита Арсенія (Могилянського) до ректора Академії Самуїла від 30 квітня 1761 р. зазначалося, що студенти, яким не виповнилося 30 років, зобов'язані проходити повний курс навчання до класу богослов'я включно [7, арк. 4]. Укази того ж Митрополита від 16 червня та 15 вересня 1765 р. наголошують, що рукопокладатися на парафію будуть лише ті особи, які закінчили класи філософії чи богослов'я Київської академії. Вони ж забороняли протопопам присилати для ставлення на парафію неграмотних [7, арк. 3-6, 76-78].

Отож, роки витрачені на навчання, ставали вирішальними у високому шлюбному віці парохів. Він же обумовлював чималу вікову різницю в їхніх родинах, адже однієї вже давно видали заміж. Окрім того, за нормами церковного права, шлюб із розлученою жінкою чи удовою був неприпустимий для священика.

Отож, роки витрачені на навчання, ставали вирішальними у високому шлюбному віці парохів. Він же обумовлював чималу вікову різницю в їхніх родинах, адже однієї вже давно видали заміж. Окрім того, за нормами церковного права, шлюб із розлученою жінкою чи удовою був неприпустимий для священика.

Таблиця 2. Шлюбний вік ієреїв Пирятинської протопопії

Вік	1758		1764		1765		1768	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
до 25	3	12	2	22	5	16	12	22
25 – 30	11	44	4	44	9	28	22	40
> 30	11	44	3	34	18	56	21	38
Усього	25	100	9	100	32	100	55	100
Середній	31		27		30		30	

Підсумовуючи вищевикладене можемо зробити наступні висновки:

по-перше, одружені становили більшу частину парафіяльного духовенства, їхня частка складає 82-89%. Осіб, які не перебували у шлюбі чи були розлучені, серед парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії не виявлено. Кількість вдівців перебуває у межах 11-18%, переважно – це люди, старші за 50 років;

по-друге, середня населеність ієрейських сімей протопопії складає 5,2 осіб. Це корелюється з показниками по Полтавській та Барішівській протопопіях і допускає наявність спільної соціокультурної моделі сімейної поведінки, притаманної парафіяльним священикам цих протопопій;

по-третє, у родинях панотців переважали чоловіки – їх більшість у 45,8% сімей. Відзначаємо велику кількість дітей, що свідчить про демографічну молодість, притаманну родинам ієреїв досліджуваної протопопії;

по-четверте, спостерігаємо велику вікову різницю у подружніх парах. Лідирують шлюби, у яких чоловіки старші за дружин на 10 років і більше. Подібне явище тісно пов'язане з пізнім одруженням ієреїв. Середній шлюбний вік становив 29-30 років. Причини цього вбачаємо, передовсім, у необхідності здобуття освіти, необхідної для рукопокладення на парафію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошин Ю.В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Ю.В. Волошин // Історична пам'ять. – 2011. – № 1. – С. 5-24; Сердюк І. Демографічні характеристики міського духовенства за даними Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 років / І. Сердюк // Історія релігій в Україні. Книга І. – Львів, 2009. – С. 586-593; Посохова Л. «Сыскал для женитьбы место...» Брачные стратегии священников в контексте социокультурного конфликта в Украине в XVIII веке / Л. Посохова // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. – 2007. – № 13. – С. 39-54.
2. Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. / Юрій Волошин. – К.: К.І.С., 2016. – 356 с.
3. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО),

ф.801, оп.1, спр.13. – 8 арк.

4. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.12. – 14 арк.
5. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.38. – 72 арк.
6. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.39. – 12 арк.
7. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.52. – 80 арк.
8. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.76. – 20 арк.
9. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.201. – 25 арк.
10. ДАПО, ф.801, оп.1, спр.231. – 15 арк.
11. Демографический понятийный словарь / Упорядник проф. Л.Л. Рибаківський. – М.: ЦСП, 2003. – 352 с.
12. Дмитренко В.А. Демографічні аспекти функціонування інституту сім'ї у культурі ранньомодерного українського суспільства середини XVIII століття / В.А. Дмитренко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 24. – Рівне: РДГУ, 2013. – С. 12-17.
13. Дмитренко В.А. Парафіяльне духовенство Пирятинської та Баришівської протопопій на середину XVIII століття: спроба порівняльного історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів. / В.А. Дмитренко // Краєзнавство. – 2011. – № 1. – С. 139-143.
14. О штрафах за уклонение от исповеди // Полное собрание законов Российской империи. – Т.10. – СПб., 1830. – С. 114-125.
15. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини в православній повсякденній культурі Росії XVIII ст.: дис... д-стн.: 07.00.02 / І.М. Петренко. – К., 2011. – 453 с.
16. Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780-1783 рр.). Науково-довідкове видання / О. Прокоп'юк. – К., 2012. – 208 с.
17. Цыпин В.А. Церковное право / В.А. Цыпин. – К., 2012. – 334 с.

Дмитренко Віталій Сім'ї парафіяльних священників Пирятинської протопопії Київської єпархії у 60-х роках XVIII ст.: історико-демографічний аналіз

У статті проаналізовані демографічні показники функціонування інституту сім'ї у середовищі парафіяльного духовенства за даними сповідних розписів. Розглянутий шлюбний стан, статево-вікове співвідношення, досліджено шлюбний вік і шлюбну різницю у середовищі парафіяльних священників Пирятинської протопопії.

Ключові слова: парафіяльні священники, сім'я, сповідний розпис, шлюб

Дмитренко Виталий Семьи приходских священников Пирятинской протопопии Киевской епархии в 60-х годах XVIII в.: историко-демографический анализ

В статье проанализированы демографические показатели функционирования института семьи в среде приходского духовенства по данным исповедных росписей. Рассмотрено семейное положение, половозрастные соотношения, исследованы брачный возраст и брачную разницу в среде приходских священников Пирятинский протопопии.

Ключевые слова: приходские священники, семья, исповедная роспись, брак

Dmytrenko Vitaliy Families of the parish priests of Pyriatyn Diocese of Kyiv eparchy in the 60's of the XVIIIth century: demographic analysis

The article analyzes the demographics criteria of the family functioning among the parish clergy. The source base of the study is based on confession books. These documents recorded the visits of the confession and communion by the parishioners. They included all residents regardless of age, gender or social origin. In the article the marital status of pastors is defined. We note the high percentage of married men in their environment. The paper shows age-sex relationships in families of pastors. The work also studied marriage and marriage age difference among the parish priests of Pyriatyn diocese. The comparative analysis of similar indicators in other dioceses is held as well. The thesis shows differences of functioning of the institution of marriage and the family in the environment of priest and other social groups of the Hetman State. The factors that influenced the marriage age of priests are figured out. Author determined a significant role of education and features of «employment» that affected the relationships.

Keywords: parish priests, family, confession register, marriage

Рецензенти:

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 28.11.2016 р.